

LES NOVES FUNCIONS DEL MEDI RURAL I L'AGRICULTURA EN EL 2001: EL TURISME I LA CONSERVACIÓ DEL MEDI NATURAL

Lourdes Viladomiu*

RESUM

L'objectiu d'aquest article és estudiar les noves funcions del medi rural tenint en compte el canvi del rol social de l'agricultura i les noves demandes que es realitzen sobre el món rural. L'anàlisi es fa estudiant especialment el cas del turisme i la conservació del medi natural. L'article es conclou fent unes consideracions relatives a Catalunya.

MOTS CLAU: Desenvolupament rural, turisme rural, conservació del medi ambient.

RESUMEN

El objetivo de este artículo es estudiar las nuevas funciones del medio rural sin olvidar el cambio del rol social de la agricultura y las nuevas demandas que se dirigen al mundo rural. Se realiza el análisis estudiando el caso del turismo en especial. El artículo concluye con más consideraciones relativas al caso de Catalunya.

PALABRAS CLAVE: Desarrollo rural, turismo rural, conservación del medio ambiente.

ABSTRACT

The objective of this article is to study the new functions of the rural environment, taking into consideration the social roles of agriculture and the new demands that are made on the rural world. The analysis focuses in particular on tourism and conservation. The article concludes with some considerations with relation to Catalonia.

KEYWORDS: Rural development, rural tourism, conservation.

*. Departament d'Economia Aplicada, Universitat Autònoma de Barcelona. Tel. 935812226, fax 935812292, adreça electrònica: lviladomiu@volcano.uab.es.

1. INTRODUCCIÓ

Des de fa uns anys el sector agrari ha deixat de ser l'eix vertebrador del món rural en la majoria de les zones europees. Això, però, no impideix que l'agricultura, i més concretament les explotacions agràries continuïn tenint un protagonisme clau en l'estructuració de la societat rural i en la configuració del medi natural. Es tracta emperò d'una agricultura diferent, una agricultura que anomenen *multifuncional* i que ha deixat de ser exclusivament productora d'aliments o de matèries primeres per a la indústria agroalimentària. Aquesta agricultura multifuncional deriva del canvi del rol social que aquesta cobreix en el moment actual. Discutirem aquest aspecte en la primera part d'aquest article. Més endavant ens referirem a les noves demandes que sobre el món rural projecta una societat fortament urbanitzada com la nostra. En tercer lloc, discutirem les activitats turístiques i de conservació del medi natural posant alguns exemples. Finalment, assenyalarem algunes consideracions específiques sobre Catalunya a l'horitzó del 2001.

2. CANVI DEL ROL SOCIAL DE L'AGRICULTURA

L'agricultura va estar durant molt temps considerada com una activitat diferent, que requeria un tractament específic concretant-se en una política singular orientada a potenciar la producció. Actualment aquesta consideració ja no és així. Aquest canvi ha estat ocasionat pels factors següents, segons la descripció feta per B. Hervieu (1996):

– pel que fa a la població, els agricultors són una minoria, envellida i en regressió demogràfica. Així per exemple, avui dia a Catalunya hi ha cinc vegades més aturats que agricultors. D'aquesta manera el col·lectiu agrari ha anat perdent força com a grup de pressió, en benefici d'altres grups.

– pel que fa al model d'organització sociocultural i empresarial. El model de l'explotació agrària de caràcter familiar està en recessió i dona pas a societats amb formes jurídiques i empresarials iguals a les de qualsevol altre sector. Al mateix temps, estan apareixent empreses de serveis en sentit ampli que ja no tenen una activitat agrària de forma exclusiva. Això implica l'acabament del que tradicionalment s'havia anomenat *farm problem*.

– quant a l'espai, s'aprecia una progressiva desconexió de la producció en relació al territori i inclús al sòl. D'una banda, hi ha una concentració creixent de la producció en algunes zones i d'altra banda, han sorgit possibilitats tècniques d'una agricultura sense sòl (primer va ser la producció ramadera, ara és creixent en l'horticultura). Això implica que l'agricultura no evita la desertització d'amplis territoris, la concentració d'activitats, l'especialització regional i la intensificació.

– respecte al consum, els excedents agraris que han caracteritzat les agricultures dels països europeus han fet perdre de vista la idea d'escassetat, de fam i ha desaparegut, en conseqüència, la preocupació per la seguretat alimentària. Això implica l'acabament de l'anomenat *food problem*. A més, els ali-

ments han perdut importància en el pressupost de les famílies i en l'impacte sobre l'índex de preus al consum. Per acabar, cal tenir en compte que hi ha una separació cada cop més gran entre productes agraris i aliments.

– pel que fa al medi ambient, hi ha una crítica creixent de l'agricultura com a font de contaminació (contaminació d'hàbitats i biòtops), de pèrdua de biodiversitat (l'agricultura intensiva i especialitzada és una de les principals causes de la pèrdua de biodiversitat segons molts estudis realitzats en els últims anys) i de destrucció de paisatge.

Per totes aquestes raons la singularitat del sector agrari s'ha anat desdibuixant. De manera que el desenvolupament tecnològic, la indústria agroalimentària junt amb la política agrària productivista i unifuncional han accelerat la ruptura del paper que tradicionalment cobria el sector agrari.

Aquesta ruptura ha donat lloc a una forta crítica per part dels diferents col·lectius socials davant la intervenció clàssica que rebia el sector agrari. La política agrària es troba obligada a una revisió en profunditat en el marc d'una globalització econòmica que ha deixat de considerar el sector agrari com un cas a part (Massot, 1997). La inclusió d'aquest sector a la Ronda Uruguai i els acords que es van aconseguir demostren que ja no es tracta d'una activitat diferent (Sumpsi, J.M. i Barceló, v, 1996).

És dins el marc d'aquesta crisi d'identitat on és important considerar les noves demandes que la societat actual projecta sobre el sector i que estan do-

nant lloc a una especificitat més àmplia que alguns autors inclouen dins el que anomenem *món rural*.

3. NOVES DEMANDES SOBRE EL MÓN RURAL

De fet, ja fa molts anys que el món rural ha deixat de ser sols o sobretot una font d'aprovisionament d'aliments per al món urbà. Avui dia podem veure com el món rural està rebent noves demandes des del món urbà. Aquestes noves demandes són:

– recreatives i d'oci; estàncies turístiques, oci, segones residències, cases de residència escolar, etc.;

– residencials; ubicació dels habitatges principals en un radi cada vegada més ampli gràcies a les infraestructures de transports i a les noves tecnologies de la comunicació;

– patrimonials i culturals; conservació dels valors patrimonials però també de festes, tradicions, menjars autòctons, etc.;

– paisatgístiques, trencament de la monotonia del paisatge produït per la monoactivitat, com per exemple, l'avançament dels boscos;

– reserva de la diversitat biològica, que significa una demanda de conservació de determinats ecosistemes de gran valor historicocultural o biològic (cas d'algunes zones húmides, de les estepes cerealístiques...);

– evitar els riscos d'incendis, que comporta la desertització i l'abandona-

ment del medi (boscós, desaparició de camins, etc.);

– subministrar productes naturals i de qualitat (productes de la terra), a través de la identificació de natural amb saludable i de qualitat, etc.

Cal destacar que es tracta de demandes fetes per agents molt sovint diferents. Així, els grans demandants de serveis per evitar riscos d'incendis són els propietaris de segones residències mentre que la conservació de la biodiversitat és sol·licitada sobretot per grups ecologistes. Aquests grups tenen també una capacitat d'influenciar i de movilitzar recursos financers (privats i públics) molt diferents.

Les *noves funcions* del món rural ofereixen oportunitats, i també limitacions, per al desenvolupament rural. El seu aprofitament s'està fent mitjançant múltiples formes d'actuació i ha d'afrontar unes potencialitats i uns reptes diversos en les diferents zones europees.

En el moment actual, l'activitat més coneguda i amb la qual s'han posat més esperances com a element de dinamització rural és el turisme, al qual ens referirem amb més detall en l'apartat següent. Així mateix, la conservació del medi natural s'està manifestant amb grans potencialitats a causa de la creixent sensibilització de la societat i a la seva utilització per justificar la legitimació del recolzament públic a l'activitat agrària. Tornarem sobre aquest aspecte més endavant.

4. TURISME RURAL

El desenvolupament turístic ha estat, almenys quantitativament, l'opció més important a les polítiques i experiències de desenvolupament rural en els últims anys.

L'activitat turística de fet inclou un amplíssim nombre d'activitats i models d'actuació molt variats. Alguns guarden una vinculació directa amb les explotacions agràries (el que s'anomena *agroturisme*), ja que aquestes són el marc en què s'ubiquen els turistes, altres de forma més indirecta com la comercialització a la zona de productes artesans produïts a les explotacions.

Les polítiques implantades per al seu desenvolupament a tots els països europeus han estat molt significatives i el desenvolupament turístic continua tenint molts «difusors» entre els polítics de les zones rurals menys desenvolupades. En el cas espanyol aquest desenvolupament és recent, però s'ha realitzat a gran velocitat. Com a exemple indicarem que la iniciativa comunitària de desenvolupament rural *Leader* (en la seva primera etapa, 1989-1994) a Espanya va destinar més de la meitat del pressupost a aquesta activitat, es van realitzar 2.000 projectes dels quals 580 eren habitatges rurals, i es van crear unes 31.000 places d'allotjament (MAPA, 1995). Pel que fa al *Leader II*, a Catalunya el turisme rural representa la línia amb major nombre d'expedients de sol·licitud d'ajudes aprovades (un 44,1 % del total d'expedients i un 45,9 % de la inversió total aprovada per mesures) pels deu Grups *Leader* (taula I) el 31.12.1997.

TAULA I. Projectes aprovats. Mesura Turisme Rural

	Expedients	Inversió Aprovada	Inversió per Projecte	Inversió prevista	Inv. aprov/Inv. prev.
	Nre.	MPTA.	MPTA.	MPTA.	%
Salines-Bassegoda	9	291,8	32,4	402	72,6
Garrotxa	7	116,3	16,6	516	22,5
Berguedà	6	76,3	12,7	385	19,8
Alt Urgell (sud)	7	107,6	15,4	720	14,9
Conca de Barberà	4	54,16	13,5	478	11,3
Priorat	3	27,6	9,2	223	12,4
Lidebre	24	429,8	17,9	920	46,7
Massís dels Ports	0	0	0	0	0
CEDER-Pallars	0	0	0	0	0
Terra Alta	0	0	0	0	0
TOTAL	60	1.103,56	18,4	3.644	30,3

Font: elaboració pròpia a partir de dades procedents dels Grups d'Acció Local Leader II a Catalunya, 1997.

En el cas particular de Catalunya, el turisme en el món rural és molt ampli i afecta modalitats molt variades (residències casa de pagès, cambra d'hostes, mas d'hostes, càmping masia, estança rural, casa rural, etc.). Les residències casa de pagès són presents a totes les comarques i disfruten de serveis complementaris molt variats (restaurants, senderisme, excursionisme amb moltes opcions, etc.). El desenvolupament d'aquest tipus d'infraestructura ha permès ampliar l'activitat turística catalana que estava molt centrada en la costa i en els mesos d'estiu.

L'estratègia de «turistització» és qüestionada molt sovint. Algunes vega-

des, la posada en qüestió afecta l'èmfasi donat al turisme; altres, a la forma que pren aquesta inversió en foment del turisme rural i la capacitat d'arrossegament d'aquest sobre el món rural. Així, es discuteix si les residències secundàries aporten realment beneficis als habitants permanents del món rural o són solament una font de molèsties. És per això, que en els darrers anys s'està insistint en les limitacions (reduït efecte multiplicador) d'un enfocament basat únicament en l'augment de l'oferta d'allotjaments i en la necessitat de promocionar els anomenats *immaterials* o *intangibles* o *xarxes d'acolliment* enteses com un paquet turístic,

que inclou activitats d'animació, promoció de singularitats, transport, etc.

Altres vegades, els dubtes se centren en la viabilitat econòmica d'aquestes activitats quan es desenvolupen en entorns d'un interès mediocre. Emperò, hi ha autors que indiquen que el desenvolupament turístic rural requereix de fet un suport molt banal i sense grans recursos sempre que el producte estigui correctament definit i comercialitzat (Cals, J. [et al.], 1995). Per acabar, hi ha un argument que voldríem destacar. Sovint es diu que els agricultors no es beneficien d'aquesta activitat sinó més aviat tot el contrari.

Analitzant quins han estat els promotors de les activitats turístiques a les zones rurals catalanes, és cert que la majoria no són els propis agricultors sinó joves que busquen ocupació o una autoocupació en una societat amb un atur alt. Inclús molts dels promotors d'agroturisme detenten una activitat agrària mínima. Sovint es tracta de gent que, malgrat tenir alguna relació amb la zona, havia estat desvinculada d'ella durant algun temps per motius d'estudis, etc., o de gent totalment exògena. Però, malgrat que això pugui ser cert, les interrelacions són sovint més importants del que a primera vista sembla. En el marc d'un estudi que vàrem realitzar sobre la pluriactivitat a Europa (Etxezarreta, M. [et al.], 1995), quan s'analitzava la composició del treball de tots els membres de la família agrària s'apreciava, en el cas de l'àrea d'estudi catalana, que l'activitat turística era una font molt important de feina per als fills, les dones e inclús els titulars, quasi sempre a temps parcial o estacional. D'altra ban-

da, les implicacions indirectes són molt nombroses malgrat que siguin més difícils d'avaluar. Així, per exemple, molts dels serveis, equipaments i infraestructura de què gaudeixen els agricultors no més es justifica per la utilització més àmplia que fan els turistes.

El que sí és cert és que el turisme rural és difícil que aconseguixi el manteniment de la població rural si no s'acompanya d'altres activitats a la major part de zones de Catalunya (l'excepció seria la Val d'Aran).

5. CONSERVACIÓ DEL MEDI NATURAL

Dins de les noves demandes hi ha un conjunt d'activitats relacionades amb el medi ambient: ecosistemes, reserva de biodiversitat, paisatges naturals o no, productes naturals i saludables, etc.

La relació conservació del medi natural i del medi ambient en general amb el desenvolupament és complexa i multidimensional. De fet, durant molt temps es va pensar que eren dos conceptes oposats i incompatibles (Viladomiu, L, 1995). Posteriorment i en el marc del concepte de *desenvolupament sostenible* s'intenta un consens, definint un desenvolupament capaç de ser respectuós amb el medi. Malgrat que de fet, es tracta d'un concepte teòric i no fàcilment traduïble a receptes concretes, la seva difusió ha facilitat la consideració dels aspectes ambientals en les actuacions de desenvolupament. Actualment, la conservació del medi ha passat a ser considerada com un ele-

ment potencial de desenvolupament, és a dir, com una font potencial de noves activitats i com una oportunitat de generar directament i indirecta ocupació i rendes.

La qüestió clau és com valorar el medi ambient, com convertir-lo en un factor o instrument de desenvolupament. Una via és la indirecta, per exemple, per mitjà del desenvolupament del turisme que a la vegada s'explica per l'interès en aspectes o parts del medi ambient com el paisatge, els ecosistemes (llacs, zones humides, boscos...) o per la biodiversitat. Així mateix, els aliments de qualitat identificats en certs paratges naturals es beneficien d'un sobrepreu que els consumidors estan disposats a afrontar per les seves virtuts «naturals» o «saludables».

Es pot valorar directament. És a dir, si acceptem que el món rural o els agricultors produeixen o cuiden béns col·lectius d'accés més o menys lliures com paisatges harmònics, sòls fèrtils, natura variada, hàbitats per a la fauna, ecosistemes d'interès, etc., podem pensar que tenen dret a una retribució per aquesta feina o funció. Aquesta retribució serà més necessària o justificable quan prengui la forma d'una compensació o ajut perquè no abandonin o mantinguin determinades pràctiques agràries favorables al medi ambient (ramaderia d'alta muntanya), d'una indemnització per les pèrdues ocasionades per la renúncia a determinades pràctiques (deixar de regar per protegir un aquífer, no fertilitzar al costat d'un llac...) o d'un ajut per introduir noves pràctiques (agricultura biològica, augment del guaret...).

En aquest sentit, és important mencionar dues accions de política que s'estan portant a terme, per una banda, la mesura B.6, *Conservació i millora del medi ambient i l'entorn*, introduïda a l'esmentada iniciativa comunitària *Leader* i per altra banda, les polítiques agroambientals definides en el marc de la reforma de la PAC de l'any 1992 (Rossell, J ; Viladomiu, L, 1995).

En el cas del *Leader II* a Catalunya fins al desembre de 1997, dins l'esmentada mesura es van aprovar tretze projectes amb una inversió mitjana molt més reduïda que en el cas del turisme rural -12 milions de pessetes per projecte- (taula II). El tipus de projecte que s'inclou dins la mesura *Conservació i millora del medi ambient i l'entorn* es dirigeix sobretot a la reducció dels impactes ambientals (aigües residuals, etc.) d'activitats industrials i a mesures de recolzament d'altres mesures com ara el turisme (acondicionaments d'antics camins, etc.).

La política agroambiental posada en marxa el 1992 després de la reforma McSharry (Reglament CEE núm. 2078/92) és una experiència en aquest sentit. Es tracta de pagar els agricultors per la seva contribució a conservar i/o restaurar el medi ambient, o realitzar una agricultura més en consonància amb l'entorn.

L'experiència catalana en aquest tipus de programa és quasi inexistent, amb l'excepció del programa de l'ave llaner a Tarragona, orientat a mantenir aquest conreu que té un impacte positiu sobre l'erosió. En l'àmbit espanyol assenyalarem dos exemples: a Castella i Lleó funciona el «Programa de Estepas

TAULA II. Projectes aprovats en la mesura B.6. Conservació i millora del medi ambient i de l'entorn (fins al 31.12.1997).

	Expedients	Inversió Aprovada	Inversió per Projecte	Inversió prevista	Inv. aprov/Inv. prev.
	Nre.	MPTA.	MPTA.	MPTA.	%
Salines-Bassegoda	0	0		58,92	0,0
Garrotxa	5	66,8	13,4	80	83,5
Berguedà	2	26,4	13,2	45	58,7
Alt Urgell (sud)	1	15	15,0	130	11,5
Conca de Barberà	0	0		98	0,0
Priorat	1	8,4	8,4	62	13,5
Lidebre	4	37,3	9,3	122	30,6
Massís dels Ports	0	0		0	0
CEDER-Pallars	0	0		0	0
Terra Alta	0	0		0	0
TOTAL	13	153,9	11,8	595,92	5,8

Font: elaboració pròpia a partir de dades procedents dels Grups d'Acció Local Leader II a Catalunya, 1997.

Cerealistas» amb l'objectiu de «potenciar els hàbitats de les aus estepàries». Aquest és un programa on es gratifica fer una agricultura que permeti el manteniment de la riquesa ornitològica de la zona. A Astúries es tracta del manteniment de l'agricultura de muntanya per evitar la reforestació i la desaparició del prats en àrees d'alta muntanya. Les primes que reben els agricultors i ramaders es justifiquen per la contribució que aquestes tasques tenen sobre el manteniment i conservació del medi natural.

Les mesures agroambientals són, per tant, una forma de retribuir les ex-

ternalitats positives que generen els agricultors.

Fins ara, aquest tipus de plantejament ha estat fortament contestat per molts col·lectius agraris que consideren que ells no són «jardineros de la natura», però poc a poc en moltes zones es comprèn que aquesta consideració permet una forma de protecció més en consonància amb els acords internacionals i amb l'acceptació de la societat.

En aquesta direcció, les propostes de la Comissió Europea per reformar la política agrària comunitària, contingu-

des en l'Agenda 2000 presentada el juliol de 1997, anuncien que s'atorgarà un paper predominant als instruments agroambientals per fomentar el desenvolupament sostenible de les zones rurals i respondre a la creixent demanda de serveis ambientals per part de la societat (CCE, 1997a). La potenciació de les polítiques agroambientals figura també en les propostes legislatives adoptades per la Comissió Europea el 18 de març de 1998, com a desenvolupament de l'esmentada Agenda 2000 (CCE, 1998). Es contempla l'increment dels recursos financers destinats a les mesures agroambientals, la transformació de les ajudes a zones desfavorides en un instrument de recolzament dels sistemes agraris extensius i la imposició de requisits ambientals per rebre determinades ajudes (condicionalitat ambiental o *cross compliance*) (Baldock, D; Mitchell, K, 1995).

6. CONSIDERACIONS DEL CAS CATALÀ

La situació de Catalunya per desenvolupar una agricultura multifuncional, que sigui el nou eix del món rural, és especialment favorable. Les raons d'aquesta situació privilegiada són múltiples.

En primer lloc, el clima, la variació dels paisatges, l'existència de costa i altes muntanyes comporta un elevat nombre d'atractius. En una superfície molt reduïda, Catalunya disposa de medis geoclimàtics i paisatgístics molt variats que van de les planes a l'alta muntanya i de les costes a zones àrides.

En segon lloc, la població catalana es concentra a l'entorn de Barcelona (uns 4 dels aproximadament 6 milions del total), els quals projecten una important demanda de serveis d'oci i de natura. Es tracta d'una demanda que s'ajusta molt adequadament a les característiques del turisme rural (estades curtes, fidelitat dels clients, etc.)

En tercer lloc, la zona disposa d'una important tradició turística forana, que malgrat que en el seu origen es limitava al model de sol i platja, actualment manifesta una ampliació d'interesos. Les pautes generals del comportament del turisme mundial manifesten una tendència a la diversificació, els turistes estan adoptant una posició més activa i exigent, i demanen una àmplia diversitat de serveis complementaris als allotjaments. Aquest comportament està ajudant al desenvolupament del turisme rural.

Per acabar, els agricultors catalans han manifestat un fort esperit d'empresa i una capacitat molt ràpida d'adaptació a les condicions canviants de l'economia. De fet, l'aprofitament de les noves demandes ja és una realitat avui en dia.

BIBLIOGRAFIA

- BALDOCK, D.; MITCHELL, K. (1995). *Cross-Compliance within the Common Agricultural Policy*. Londres: Institute for European Environmental Policy.
- CALS, J.; CAPELLA, J.; VAQUÉ, E. (1995). *El turismo en el desarrollo rural de España*. Madrid: Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación (MAPA).
- CCE [Comisión de las Comunidades Eu-

- ropeas] (1998). *Agenda 2000: propuestas legislativas*. Brusel·les, 18 de març.
- CCE [Comisión de las Comunidades Europeas] (1997a). *Agenda 2000, por una Unión más fuerte y más amplia*. COM (97) 2000 final, Vol. 1, Brusel·les.
- ETXEZARRETA, M.; CRUZ, J.; GARCÍA, M.; VILADOMIU, L. (1995). «La agricultura familiar ante las nuevas políticas agrarias comunitarias». *Serie estudios*. Madrid: MAPA.
- HERVIEU, B. (1996). «Agricultura y territorio: nuevas orientaciones para la política agraria». *Revista de Economía Agraria*, núm. 176. Madrid: MAPA.
- MAPA [Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación] (1995). *La agricultura, la pesca y la alimentación españolas*.
- MASSOT, A. (1997). «La cuestión rural. ¿Política Rural Integrada y desintegrada de la PAC?. El camino de la Agenda 2000». *Agricultura*, núm. 766.
- ROSELL, J.; VILADOMIU, L. (1995). «Medio ambiente y Política Agraria Comunitaria». *Boletín de Información Comercial Española*, núm. 2484, diciembre.
- SUMPSI, J.M.; BARCELÓ, V. (1996). «La Ronda Uruguay y el sector agroalimentario español». *Serie estudios*. Madrid: MAPA.
- TRACY, M. (1997). «Agricultural Policy in the European Union and other markets economies». *Agricultural Policy Studies*, Bélgica.
- VILADOMIU, L. (1997). «Política d'estructures agràries versus política de desenvolupament rural». *Quaderns agraris*, núm. 20.
- VILADOMIU, L. (1995). «Agri-environmental policies in Spain. Implication of natural parks for the rural development». *Economie et Sociologie Rurales*, Tolosa.
- VILADOMIU, L. (1994). «Diez años de reforma de la Política Agraria Comunitaria». *Agricultura y Sociedad*, gener-març.